

чела које се односи на ову врсту питања, или ће се притом отступити од тог начела. Овим се излагањем, ма да се у њему брани примена начела, не заступа гледиште доследне примене начела по сваку цену и у сваком питању. Начело се узима као израз научног уопштавања могућих случајева и као правило за решавање што већег броја случајева. Затим, само на основу примене усвојених начела може се изградити један систем, у овом случају систем управног поступка.

Несумњиво је, међутим, да се понекад мора отступити од доследне примене усвојеног начела. Кад се зна да се тим отступањем ремети систем и да се тиме изазива компликованост и тешкоће у сналажењу, онда разлог за отступање мора бити особито озбиљан, углавном такав што би доследна примена начела изазвала штетне последице а правило које се конструираше отступањем — повољне. Ово налаже обавезу извесног умеревања при отступању од начела, оцену разлога за отступање и против њега, и оцену последица отступања.

У овде изложеним питањима има разлога за отступање од усвојених начела. Али кад се они упореде са разлозима за доследну примену начела, и нарочито са циљем жалбе као правног средства у управном поступку, долази се до закључка да ови други имају превагу.

Б. Мајсторовић

ТЕОРИСКА РАЗМАТРАЊА О ИЗРАЧУНАВАЊУ ДРУШТВЕНОГ ПРОИЗВОДА

Питање израчунавања друштвеног производа и народног дохотка постало је у новије време нарочито интересантно за наше економисте. То показује чињеница да је њему посвећен већи број радова, студија и чланака (1), као и то да се на странама *Економске*

(1) Методологија за обрачун народног дохотка у 1952 години, Методолошки материјали, бр. 43, изд. Савезног завода за статистику и евиденцију, Београд, 1953; Методологија за обрачун народног дохотка у 1954 години, Методолошки материјали, бр. 61, изд. Савезног завода за статистику, Београд, 1955, (даље у тексту цитирано „Методологија“); Концепције и дефиниције формирања капитала, изд. Статистичког уреда ОУН, Њујорк, 1953, преведено на наш језик као Методолошки материјали, бр. 46, изд. Савезног завода за статистику Београд, 1954; Систем друштвених рачуна и одговарајућих табела, изд. Статистичког уреда ОУН, Њујорк, 1953, — наш превод Методолошки материјали, бр. 49, изд. Савезног завода за статистику, Београд, 1954; др. Гојко Грђић: Народни доходак — Методолошка студија, изд. Економског института НР Србије, Београд, 1955; др. Ј. Покорн: Израчунавање друштвеног производа, Финансије, Београд, 1952, бр. 3—4; реферати са II годишњег састанка Југословенског статистичког друштва; В. Китаљевић: Наша методологија народног дохотка; Др. Г. Грђић: Извори народног дохотка; др. И. Вински: Валоризација народног дохотка; др. Р. Бићанић: Оцјена природног дијела народног дохотка, и инж. А. Ортхабер: Шеме вредносних биланса народне привреде, — Статистичка ревија, Београд, 1954, бр. 3—4.

политике води о њему посебна дискусија (2). Питање је од великог практичног значаја јер се на њему заснива начин обрачуна основних економских показатеља наше привреде посматране у целини. Методологија, практично израчунавање тих показатеља, претпоставља да су теориски проблеми у вези са њима решени. Због тога се теориска питања налазе на првом плану у свим овим радовима. Она се могу углавном свести на два основна: прво, које друштвене делатности треба сматрати као економске делатности, тј. у којим делатностима се ствара друштвени производ и где су извори народног дохотка, и друго, како израчунати друштвени производ. У оквиру овог чланка третираће се само проблеми везани за прво питање.

Што се тиче првог питања међу нашим економистима, како у дискусији, тако и у њиховим радовима углавном се изражавају два схватања. Једно схватање заступају углавном економисти који су радили на изради *Методологије за обрачун народног дохотка*, издате од стране Савезног завода за статистику. Према том схватању друштвени производ се ствара искључиво у области материјалне производње, те се према томе и извори народног дохотка имају тражити у приходима које остварује материјална производња. Појам материјалне производње одређен је као „производња добара која имају употребну вредност за друштво, обухватајући овде и услуге производног карактера“. Она обухвата следеће делатности: индустрију, производно занатство, пољопривреду, шумарство, грађевинарство, као и делатности саобраћаја (робног и путничког) и трговину (*Методологија*, стр. 10). Не учествују у стварању друштвеног производа и не претстављају извор народног дохотка приходи од делатности које нису обухваћене горњом дефиницијом, као што су, на пример, „делатности адвоката, лекара, службеника државне администрације, учитеља, професора, уметника, занатлија који обављају личне услуге (фризери, козметичари, фотографи и сл.)“ (стр. 13). Приходи који се остварују у оквиру ових делатности не претстављају приходе везане за прву расподелу народног дохотка већ су уствари приходи везани за прерасподелу већ остваренога дохотка. Исти је случај са приходима које примају нека лица од искоришћавања некретнина, као што су, на пример, приходи кућевласника од кирија.

Дефинишући на овај начин материјалну производњу наша званична статистика је желела пре свега да утврди изворе народног дохотка, да покаже где се он формира, запостављајући притом не само проблеме прерасподеле, већ и проблеме прве расподеле народног дохотка. Овакво схватање циља обрачуна народног дохотка добило је своју теориску подлогу у решењима које је дала Марксова економска теорија у вези са проблемом производног рада односно са проблемом рада који ствара друштвене вредности. Међутим, Марк-

(2) В. Ракић: Друштвени производ и национални доходак. Поводом једне методологије и једне методолошке студије, бр. 158/55; К. Михаиловић: Друштвени производ и национални доходак, бр. 159/55; Р. Радовановић: Друштвени производ и национални доходак, бр. 160/55; В. Ракић: Доходак само из материјалне производње, бр. 162/55; К. Михаиловић: Доходак не само из материјалне производње, бр. 164/55; Ђ.: Народни доходак и друштвено рачуноводство, бр. 165/55.

сова решења нису прихваћена потпуно доследно и из њих нису развијене све нужне консеквенце које произилазе из Марксовог учења о производном раду.

Недоследност ове дефиниције огледа се у томе што је обухватила у материјалну производњу, схваћену као делатност у којој се ствара народни доходак, и делатности као што су трговина и путнички саобраћај у којима се не ствара народни доходак, већ се само већ остварени доходак расподељује. Случај са путничким саобраћајем је, међутим, још сложенији, јер се доходак у оквиру ове делатности не може сматрати као доходак прве расподеле, већ управо као доходак прерасподеле и то у оном облику који је *Методологија* елиминисала из обрачуна материјалне производње. Економски карактер дохотка добијеног кроз путнички саобраћај не разликује се ни по чему од доходака остварених кроз делатности које имају као свој резултат „личне услуге, услуге државне администрације, станбене услуге“.

Што се тиче другог недостатка *Методологије*, он се састоји у томе што је Марксово учење о производном раду у његовом теориском, апстрактном облику узето као основ за непосредну процену производности радова у појединим привредним делатностима. Уколико се прихвати Марксово учење у његовом теориском облику, тада се и економска квантификација делатности које се сматрају као производне, има извршити у теориском квантификационом изразу, у вредности односно вредносној цени робе. Међутим, *Методологија* није тако поступила, већ је за критериј квантификације економских односа обухваћених друштвеном производњом узела тржишну цену, и то тржишну цену у њеном апсолутном, текућем облику. Напуштање вредности као критерија квантификације и прихватање тржишне цене (текућих цена) као тог критерија засновано је на једној претпоставци која се са становишта теорије радне вредности не може бранити. За ауторе *Методологије* вредност робе и тржишна цена су два идентична појма: тржишна цена потпуно и адекватно, и квантитативно и квалитативно, изражава вредност робе. Тако се, на пример, говори о вредности роба као њиховом „заједничком показатељу“ који их своди на заједнички именитељ”, „вредносни израз“ се изједначајује са изражавањем дохотка у новцу. Штавише говори се о „вредности услуга које чини државна администрација“ (стр. 14), иако су услуге државне администрације искључене из делатности које улазе у материјалну производњу, те према томе могу имати само цене, а не и вредности. На стр. 7—9, 14—18 итд. налазимо стално на ово мешање појмова робне вредности и тржишне цене. Такво мешање је у директној супротности са појмовима које Маркс обрађује у својој економској теорији, и отуда је чудно да аутори методологије који су се бар при дефиницији појма материјалне производње руководили Марксовим одређивањем тог појма, нису на исти начин поступили и при одређивању квантификационог критерија. Има се утисак да су они при разради проблема квантификације односа у материјалној производњи пошли од једног

другог схватања вредности, схватања које је у употреби у свакодневном животу, а које са економским појмом вредности нема ништа друго заједничко осим имена. Та вредност схваћена у свом вулгарном, неекономском значењу првенствено је психолошки и индивидуална процена, а њен објективни друштвени израз може бити једино тржишна цена. Отуда и вулгарна претстава о идентичности ова два појма, мада питање квантификације психолошке стране и подруштвљења индивидуалне стране овако схваћене вредности остаје нерешено.

Идентификовање вредности и тржишне цене довело је ауторе *Методологије* до противречног решења проблема обрачуна друштвеног производа и народног дохотка које се манифестовало у следећем облику: ако се материјална производња везује само за сферу у којима се ствара вредност робе (у њеном теориском и економском значењу), а на другој страни економска активност у тим делатностима се изражава кроз тржишне цене које су одређене и елементима који делују изван делатности обухваћених материјалном производњом, тада се у економском изразу друштвеног производа односно народног дохотка појављује једна разлика коју *Методологија* не може да објасни. Та разлика је последица разлике између суштинског квантификационог израза економских односа — вредности — и њеног појавног облика, тржишне цене. Отуда и критика од стране бранилаца ширег, екстензивнијег схватања друштвене производње да се при израчунавању друштвеног производа према обрачуну који даје наша званична статистика уствари даје нижа оцена економске активности у земљи.

За решење ове противречности у методологији постоје две алтернативе: прва, ако је појам материјалне производње узет као оперативни појам за израчунавање друштвеног производа и народног дохотка, тада се квантификација економских односа мора извести на бази вредности односно вредносне цене. Другим речима, нужно је извршити трансформацију текућих цена у њихов теориски израз — у вредности. (Не улазимо у питање да ли је ова трансформација теориски могућа.) Друга алтернатива, ако је за квантификациони критериј економских односа узета тржишна цена, тада се као примарно питање не може поставити питање извора доходака, већ питање што потпунијег обухватања доходака, реализованих кроз тржишне цене у различитим областима друштвене активности. Дакле, нужно је модификовати појам производње и саобразити га са појавним облицима, са делатностима у којима се реализују доходи. Аутори *Методологије*, као што смо видели, нису прихватили ни једну алтернативу за методолошко решење обрачуна друштвеног производа, већ су теориски појам материјалне производње спојили са практичним, са гледишта теорије појавним „заједничким именитељем“ — тржишном ценом.

Друго схватање обрачуна друштвеног производа народног дохотка заступа са највише система др. Г. Грђић у својој студији о народном дохотку. По њему појам производње не може се дефи-

нисати уско, искључиво као материјална производња. За њега је производња свака делатност која има за обележје да је резултат људског рада (стр. 16). У том смислу се појам производног рада има одредити шире од Марксовог појма. Његово дефинисање се има заснивати на практичним мерилима, јер нису у питању „теориско-апстрактне поставке“, већ поставке „конкретне економије која је дата свакој земљи на одређеном степену њеног развитка“ (стр. 20).

Пут који је изабрао др. Грђић за решење методолошког проблема обрачуна одговара другој алтернативи, уколико се тиче дефинисања појма производње. Он је проширио појам на сваку економску активност која је везана за рад одређеног привредног субјекта а не само за рад у материјалној производњи. У том погледу његова схватања су идентична са схватањима која по том питању преовлађују међу грађанским економистима и статистичарима, а која су добила свој израз у публикацијама статистичког уреда Организације Уједињених нација.

И у погледу квантификационог критерија, др. Грђић остварује својом методологијом јединство обрачуна на тај начин што се определио за тржишну цену, „заједнички именитељ“ за израчунавање глобалних односа обухваћених друштвеним производом и народним дохотком.

Међутим, др. Грђић није желео да остане до краја на теориским концепцијама економиста који су израдили методологију Организације Уједињених нација. Он је настојао да са гледишта економске теорије да образложење вулгарно економском аспекту појма производње, односно појму који се заснива на „конкретној економици“. Управо то његово теориско објашњење не задовољава и научно се не би могло прихватити. Он исто тако меша појам вредности са појмом тржишне цене (стр. 16, 26, 29, 32, 67 и др.), и усваја поред тога и неекономско значење вредности. (Например: „у друштвеном животу наине може да дође до промене вредности иза којих не стоји рад. Такве случајеве, например, претставља добитак на лутрији или наследство...“) Међутим, поред овакве употребе израза вредност, др. Грђић даје и једну теориску анализу појма вредности. Пошто је констатовао чињеницу да се вредности стварају радом, он сматра да се „може дискутовати о трима категоријама рада које би могле послужити као извори нових вредности, као елементи народног дохотка“. У те категорије укључује: прво, рад и њине створене вредности у привреди схваћеној у ужем смислу. Производи рада, обављеног у овој сфери друштвеног живота, имају углавном материјални облик, али се добар део рада утроши на производњу услуга (производних и личних). Другу категорију обухвата рад обављен ван привредне сфере, схваћене у ужем смислу, као што је рад у државним и општедруштвеним организацијама. Производ овог рада по правилу има нематеријално обележје. И најзад, трећу категорију претставља рад обављен у породичним домаћинствима (главни претставник ове врсте рада је рад домаћице), коме се исто тако не може „оспорити друштвени карактер“. Само „обрачун који

би се заснивао на процени новчане вредности резултата свих категорија рада пружио би најширу подлогу за друштвену анализу, док свако сужавање ове подлоге на једну категорију води ограничењу аналитичке вредности читавог прорачуна“ (стр. 21). Данас владајуће схватање међу економистима и статистичарима западне оријентације искључује резултате рада треће категорије из прорачуна народног дохотка (са изузетком плаћене кућне послуге).

Овако дефинисан појам производње, као што га је одредио др. Грђић, може се потпуно бранити са конкретно-економског гледишта. Међутим, он је настојао да да и теориско образложење свог појма производње позивајући се притом на основни став теорије радне вредности да се свака вредност ствара радом. Његово схватање односа вредности робе и људског рада не може се научно прихватити и критика коју даје В. Ракић у односу на то схватање, сасвим је на месту. Није ма који појавни облик рада у исто време рад који ствара вредност робе, односно рад који претставља оригинерни извор дохотка. Ван сваке је дискусије да се само рад у материјалној производњи, дефинисаној на начин како то чини Маркс, може једино сматрати као извор дохотка. Тај рад ствара вредност робе и његова економска величина се управо и изражава кроз вредност као заједнички именитељ за израчунавање једног глобалног показатеља укупно произведених роба. Дакле, уколико се пође од материјалне производње као сфере у којој се стварају дохоци, те дохотке нужно морамо изразити у вредностима односно вредносним ценама. Уколико не поступимо тако, а тако не поступа *Методологија*, долази се до деформације прорачуна коју са правом критикује др. Грђић.

Смаграмо због тога да је ово друго, шире, екстензивније схватање производње или, боље, економске активности која се има обухватити при прорачуну друштвеног производа прихватљивије управо са гледишта „конкретно-економских потреба“ и да тачније одражава економску активност једног друштва. Међутим, то не значи да и при овом схватању не постоје извесне делатности у оквиру којих се дохоци имају сматрати као трансферни и као такви неће ући у израчунавање глобалног друштвеног износа. Оно што претставља одлучујући момент у погледу предности другог схватања, јесте управо то што оно одговара конкретно-економским циљевима анализе и обухвата привредне феномене у њиховом комплексном изразу, у изразу који претставља резултату деловања снага које делују како у производњи тако и у расподели, размени и потрошњи. Тачно је то да оно не даје одговор на питање где су први извори доходака, и покушај др. Грђића да у својој студији одговори управо на ово питање није дао резултата, јер се сваки људски рад не може сматрати као оригинерни извор дохотка. Међутим, са гледишта практичног израчунавања величине друштвеног производа и народног дохотка, то питање и није од примарне важности. Разрадом методологије прорачуна кроз систем друштвених рачуна може се дати одговор и на то питање.

Било је предлога да се спор између ове две концепције реши тако што би се обрачун глобалних величина вршио по обема шемама, јер би се на тај начин по једној шеми добио обрачун у складу са теориским захтевима, а по другој у складу са практичним потребама статистичког обухватања свих економских делатности. Такво решење се не може прихватити јер уствари и није решење проблема. Ако се врши обрачун по два шемама, поставиће се питање која од ових двеју шема даје тачан обрачун. Само један од њих може бити тачан, те према томе други нема смисла. Који је тачан има се утврдити кроз анализу теориских основа обе шеме. Две шеме обрачуна значе признавање привидне противречности између теориског решења и практичног решења као стварне.

У овом кратком приказу оба схватања у вези са израчунавањем друштвеног производа и народног дохотка показали смо да у сваком схватању постоје елементи који су научно тачни, само што ниједно од тих схватања није било доследно и није до краја остало у оквиру премиса које је себи поставило и на којима је требало да се заснује методологија прорачуна. Прво схватање је правилно пошло од теориских решења која је дао Маркс у својој економској анализи. Али уместо да из Марксовог теориског модела и служећи се Марксовим методом анализе пође од његових решења као од економске суштине да би се развио цео прорачун у његовим појавним облицима, то схватање је претпоставило идентичност и непосредну везу суштинског и појавног израза. Оно је успело да да одговор на квалитативни део проблема — где су прави извори дохотка, али не и на квантитативни, на основни део проблема са гледишта израчунавања величине дохотка, тј. како квантитативно изразити те дохотке. Уместо да их изрази у вредносним ценама, оно их је изразило у текућим тржишним ценама претпостављајући да између ова два економска израза нема разлике. Друго схватање је у погледу питања квантификације дало бољи одговор, јер је појавне облике доходака изразило у појавном економском изразу у текућим тржишним ценама. Међутим, од стране бранилаца овог схватања развијена је нова теорија о производном раду која је у отвореној противречности са Марксовим схватањем производног рада као рада који ствара вредности у материјалној производњи. Ако се задржимо на елементима који се могу научно прихватити у оба схватања, тада се свакако као полазна тачка за решење основних питања има узети апстрактно-теориска анализа која одређује суштину економског комплекса и даје одговор на питање које је себи поставила *Методологија*: где су извори народног дохотка, односно којим се делатностима ствара вредност друштвеног производа. Тек на основу такве полазне тачке можемо доћи до научног и теориски исправног објашњења привредних феномена који се манифестују у конкретној привреди. Та анализа ће нас довести до резултата који се у основним закључцима неће битно разликовати од поставки екстензивног схватања обрачуна друштвеног производа и народног дохотка: обухватање читавог низа делатности које се на-

лазе изван материјалне производње постаје исто тако значајно за изражавање глобалних износа као и делатност саме материјалне производње. Дакле, не само доходак из материјалне производње, али се тај доходак има израчунати по тржишним ценама.

Иако оквир овог чланка не дозвољава да се цела ова анализа која нас води од општих облика до појавних облика привредног живота прикаже у развијеном облику, ми ћемо се задржати на краткој рекапитулацији основних момената и фаза у том развијању анализе од економске суштине до њеног појавног облика.

Ако се пође од материјалне производње као полазне тачке, мора се имати у виду да она изражава апстракцију друштвене производње, да претставља „стварни однос само уколико изражава свој властити општи тип“ (К. Маркс: *Капитал*, књ. III, стр. 106 — изд. ћирил.). Овај појам је конструисан теориским путем са одређеним циљем. Помоћу њега је требало показати како би се развијао економски комплекс ако би се производни односи изражавали и развијали у теориски чистим категоријама, ако би се, напр., размена робе вршила по вредностима; ако би се произведене и реализоване величине подударале; ако би у економском систему постојала равнотежа између производње и потрошње, понуде и тражње; ако би друштвено потребан рад претстављао економски једино активну снагу која утиче на квантитативно изражавање датог производног односа. Овај теориски услован карактер апстракције друштвене производње која се идентификује са материјалном производњом, не сме се изгубити из вида и свако закључивање о непосредној вези такве производње са појавним облицима нас нужно доводи до вулгарноматеријалистичких схватања. Тачно одређивање односа теориског појма производње према појавним облицима захтева да се тачно утврде теориске премисе које су омогућиле да се из стварних односа изведе ова апстракција односно општи тип друштвене производње.

Међу тим премисама свакако да је једна од основних премиса о томе да се цео систем друштвене производње схвата као систем робне привреде. Ова премиса је изражена већ у првој реченици којом Маркс почиње своју анализу у *Капиталу*. То значи да се елементи натуралне привреде искључују из опште анализе и да њихово евентуално укључивање у анализама заснованим на односима конкретне привреде, мора да доведе до извесних модификација у закључцима добијеним теориском анализом. Питање супсумције ове привреде под законе робне привреде и њено економско изражавање кроз тржишне цене је конвенција статистичке праксе али не и теориско решење проблема.

Појам материјалне производње је с друге стране везан за одређену јединицу посматрања. У Марксовим моделима ту јединицу претставља национална привреда која је по претпоставци изолована од економских веза са спољним светом. (Ова методолошка затвореност Марксовог економског система одразила се и у *Методологији* која је потпуно занемарила везе са спољним светом при

обрачуну народног дохотка. Док се то занемаривање методолошки може прихватити у теориској анализи, анализе конкретних облика привредног живота не могу дати тачан резултат у колико се ови односи запоставе.)

Иако претпоставка чистог капитализма није од одлучујуће важности за одређивање појма материјалне, друштвене производње, она је значајна због тога што се преко ње уводи у анализу деловање снага расподеле које модификују односе добијене чистом анализом. Ван сваке је сумње да при теориској обради проблема у једној привреди прелазног периода не може бити речи о методолошком значају ове претпоставке. Међутим, ако се класна форма расподеле изменила није се тиме укинула и сама друштвена расподела. Док је у производњи рад био једини активни економски чинилац који је одређивао квантитативан израз односа у производњи, друштвена расподела активизира нове елементе који се у процесу производње нису манифестовали као самосталне економске силе. Тако, на пример кроз производну снагу рада на величину вредности робе, поред умешности радника и организације радног процеса, имају утицај и материјални елементи — обим и делотворност средстава за производњу и природне околности. Њихово дејство се импутира раду и економски се самостално не изражава. Међутим, са стварањем класних монопола, или само монопола, на тим средствима за производњу, она постају самостална економска снага која учествује у расподели друштвеног производа. Из неиздиференциране новостворене вредности развијају се доходи као што су, на пример, у капитализму најамнине, профити и ренте. На тај начин се кроз расподелу народног дохотка у анализу уводе и делатности које немају директну везу са материјалном производњом али које доводе до модификације теориског мерила производних односа — робне вредности, до настанка новог „заједничког именитеља“ за изражавање економске величине друштвеног производа и народног дохотка. Та нова величина добијена теориском анализом је цена производње. Обухватање друштвеног производа претпоставља дакле укључивање односа везаних за коришћење монопола над средствима за производњу у обрачун, иако они немају ништа заједничко са материјалном производњом. Обрачун се врши на бази цена производње. Уколико се, међутим, настоји да се друштвени производ евидентира искључиво на бази материјалне производње, тада је неопходно апстраховати ове односе расподеле. То апстраховање захтева да се и у квантификационом економском критерију изврши трансформација: цену производње треба прерачунати на робну вредност. Међутим, уместо да се овај сложени прерачун обави код сваке појединачне робе (треба напоменути да он теориски није решен), добија се исти резултат ако се обрачун изврши на бази цена производње, пошто је сума цена производње у друштвеним размерама једнака суми вредности. Не треба изгубити из вида да су овде дати односи расподеле у оквиру великих група односно класа и да су принципи расподеле доходака међу појединцима у оквиру класа —

микроекономски аспект расподеле — у ствари елиминисани из анализе, јер је претпоставка о просечној најамнини и претпоставка о просечном профиту омогућила да се макрооднос изрази кроз цене производње појединачних роба. У појавном свету, просечна најамнина и просечан профит се остварују само као тенденција, па и то под претпоставком да у систему влада потпуна слободна конкуренција како у погледу радне снаге, тако и у погледу капитала. Утицај природног чиниоца је овде потпуно елиминисан јер је Маркс претпоставио у почетној фази анализе капиталистичке расподеле да је природни чинилац слободно економско добро и да је његова економска величина — земљишна рента — једнака нули. Увођењем ренте у анализу као лажне социјалне вредности, проблем се компликује, и са гледишта анализе опште равнотеже система није теориски решен.

Следећу фазу у развијању анализе ка конкретним облицима привреде претставља осамостаљивање извесних непроизводних делатности које су досад обављане у оквиру материјалне производње. Уколико имамо у виду капиталистичко друштво, као основни носилац привредне активности појављује се индустријски капитал. Међутим, преко свог прометног облика он у сфери материјалне производње обавља читав низ непроизводних делатности које претстављају тзв. чисте трошкове промета. Њих не можемо третирати као производне. (Међутим, *Методологија* у обрачуну вредности друштвеног производа предузећа нема у виду непроизводни карактер ових трошкова и урачунаваних у вредност робе. Поред трошкова куповине и продаје ту долазе и трошкови око организације књиговодства и административног апарата предузећа.) Уколико се производ предузећа изражава у вредносном изразу, они се не могу појавити као трошкови производње предузећа, већ као одбитак од његовог вишка вредности.

Међутим, осамостаљивањем ових привредних функција кроз трговину, у оквиру привредног система настају нове компликације. Расподела друштвеног производа доводи до тога да се појавни облици реализације тог производа више не подударују са обимом делатности везаних за материјалну производњу. Штавише, и у оквиру саме трговине ствара се додајна расподела оног дела друштвеног производа који отпада на трговину и поред накнаде материјалних елемената утрошених у правој трговини (апстрахујемо производне трошкове у области трговине), појављују се најамнине и профити које утичу на промену величине укупних друштвених фондова најамнинама и профитима који имају порекло у материјалној производњи, већ и најамнинама и профитима које се остварују и ван материјалне производње. Према томе трговина ће морати да уђе у обрачун друштвеног производа и народног дохотка не зато што претставља „друштвено корисну“ делатност као што објашњавају аутори *Методологије*, већ зато што је кроз њу реализован један део друштвеног производа остварен у материјалној производњи. Појава трговине

значиће модификацију квантитативног критерија. У систему ће се појавити две врсте цена — набавне и продајне. Само ове последње, тзв. трговачке цене, у својој друштвеној суми остварују идентичност са сумом вредности. То је још један теориски доказ због чега се реализација друштвеног дохотка у трговини има укључити у обрачун. Ако би се обрачун вршио само на бази материјалне производње, сума набавних цена, тј. оних цена по којима се продаје производ не би била једнака суми вредности. На бази набавних цена, дакле, само на основу делатности у материјалној производњи не би се могла изразити вредност друштвеног производа.

Елиминисање кредитног система из опште анализе капитала коју Маркс развија у свом економском систему, не значи да се феномени кредита могу занемарити у анализи конкретних привредних облика. Раздвајање предузетничке добити и камате у посебне дохотке и образовање новог тржишта зајмовног капитала, развијање делатности банака, све то приближава теориску анализу појавним облицима, али на другој страни значи и удаљавање од чистих облика у којима је непосредна веза извора дохотка са материјалном производњом била очигледна. Методолошки на истим принципима се имају укључити у анализу и остале непроизводне сфере у којима се врши реализација доходака, а посебно делатности везане за личне услуге. Ван сваке је сумње да ће оне имати утицаја како на расподелу тако и на висину цена.

Пуну конкретност анализе друштвене расподеле добијамо увођењем у анализу државног чиниоца, „услуга државне администрације“. У Марксовом економском систему сваки утицај државе на привреду је по претпоставци једнак нули. Искључена је не само активна државна интервенција у области привреде без које се данас не може замислити ниједна савремена национална привреда, већ чак и економски утицај који има либерална држава кроз механизам прерасподеле који се врши посредством државног буџета. Ако се, међутим, има за циљ анализа конкретне привреде, сви ови моменти се не могу занемарити. Међу њима потребно је посебно истаћи модификације које настају као последица државног утицаја на цене, без обзира да ли је реч о активној државној политици цена или само о посредном утицају преко буџетске прерасподеле. Између те цене и вредности, поред свих досада набројаних елемената модификације, делују још и модификациони елементи засновани на феноменима неравнотеже понуде и тражње и феноменима монетарне привреде. Сложеност овог односа је потпуно занемарена како у *Методологији* тако и од стране др. Грђића, јер се у оба рада полази од идентичности између вредности робе и њене тржишне цене.

На овај начин добијена је издиференцирана слика система који обухвата делатности везане за реализацију доходака, чији се први извор налази у материјалној производњи. Међутим, питање изражавања економске величине тих доходака тиме није теориски изведено до појавних облика. Утицаји снага које делују у сфери

размене, претстављају додајне елементе модификације који из облика цена заснованих на претпоставци о равнотежи система и претпоставци неутралног новца, ове цене претварају у тржишне цене у њиховом текућем облику.

Тржишна цена се појављује као категорија економске квантификације која се и квантитативно и квалитативно разликује од робне вредности односно вредносне цене. Што се тиче квалитативних разлика, оне се изражавају помоћу економске квантификације различитих односа у сфери расподеле, оне имају карактер ирационалних цена и уколико су елиминисани утицаји снага размене, те ирационалне цене су изражене у њиховом „природном“ облику. Међутим, све ове „природне“ цене квантитативно нису идентичне са својим тржишним ценама. Отступање тржишних цена је последица тржишних односа, неравнотеже понуде и тражње. Питање карактера те равнотеже, јер се и при свакој тржишној цени остварује некаква равнотежа понуде и тражње, не можемо да дискутујемо у оквиру овога чланка. Ако се томе дода модификација која настаје због деловања тржишне структуре засноване на ограниченој конкуренцији, која за разлику од структуре слободне конкуренције претставља једини реални облик тржишне структуре, тада се нужно морају модификовати закључци добијени развијањем теорије расподеле у условима слободне конкуренције. Уколико би се желео да изведе теориски прерачун текућих тржишних цена које су још увек у релативном облику, у њихов „природни“, просечни облик, практични прерачун би наишао на несавладиве тешкоће, утолико пре што ни теориски овај прерачун није решен. За практичну анализу остаје једино могућ обрачун на бази тржишних цена. То значи да се морају евидентирати све реализоване величине производа и све реализоване величине доходака јер оне само у својој укупности одражавају праву вредност друштвеног производа односно дохотка.

Међутим, идентичност суме цена са сумом вредности важи само уколико су цене изражене под претпоставком да је утицај монетарних феномена на формирање цена неутрализован. У Марксовој економској анализи овај момент је изражен кроз претпоставку о непромењеној вредности новца. Текуће цене у њиховом конкретном, апсолутном облику образују се и уз дејство монетарних феномена, посебно инфлационог момента. Отуда се у статистичким прорачунима поставља проблем обрачуна глобалних износа у текућим и тзв. сталним ценама. Увођење сталних цена у обрачун само делимично отклања деловање монетарног фактора. Наиме, оно га отклања само у односу између цена полазног периода и цена периода који се проучава. Међутим, саме сталне цене су уствари апсолутне цене, јер су и оне формиране под дејством монетарног феномена у оквиру периода који је узет као долазни. Како, међутим, монетарни феномен утиче и на једнакост суме цена и суме вредности (јер под претпоставком деловања инфлационог момента у оквиру система сума цена је већа од суме вредности, као што је под деловањем

дефлационог момента могућ обрнут случај да је сума вредности већа од суме цена), то делимично искључење монетарног феномена кроз обрачун помоћу сталних цена, још увек не обезбеђује идентичност појавног облика са суштинским: сума цена не мора да буде адекватан израз за стварну вредност друштвеног производа. Међутим, статистичка техника питање усклађивања ових односа није решила, а с друге стране ни у теорији нису решени проблеми односа релативних и апсолутних цена.

Ако се свим овим питањима додају још и проблеми везани за привредну динамику, посебно за промену производности рада, даље проблеми неравнотеже — укључивање фондова нереализоване робе у обрачун, проблеми процене недовршене производње као нереализованог дела друштвеног производа који је, међутим, остварио одређене дохотке и други, тада се добија слика о комплексности целог питања и о непотпуности једне дефиниције друштвене производње како је даје *Методологија*. Материјална производња може да служи као теориска полазна тачка за развијање односа производње, расподеле и размене у оквиру привредног система, али не и као развијени облик економске делатности система кроз који се искључиво има евидентирати друштвени производ и народни доходак. Уколико се, међутим, настоји да се материјална производња одржи као основа за конкретне анализе, било би неопходно евидентирање такве производње извршити у вредносним ценама. Тешкоће које настају у прерачуна текућих цена у вредносне цене не могу се ни теориски решити а камоли практично, помоћу статистичких метода, савладати, те је због тога тај пут обрачуна само теориска варијанта. Практично је једино могућ обрачун на бази развијене привреде у целини, са укључивањем и сфера нематеријалне производње, па чак и сфера које се не могу обухватити појмом производње, уколико се у тим сферама реализују доходи чије је прво порекло у материјалној производњи. Такав прорачун се има извршити на бази тржишних цена и то у облику сталних цена, јер у том случају њихова сума најадекватније изражава праву економску вредност друштвеног производа и народног дохотка. Са гледишта анализе конкретне привреде, тај прорачун даје боље резултате и због тога сматрамо да су решења која даје у вези са обрачуном народног дохотка др. Грђић и практично и теориски прихватљива.

Милош Самарџија